

Asif RÜSTƏMI

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Mətbuatı tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Ədibin 21 may 1938-ci ildə yazdığı tərcümeyi-halə və "Kadrların uçuğu üzrə şəxsi vərəqə"sinə əsasən o 1908-ci ildə Təbriz vilayətinin Əndabil kəndində (Şəbüstər yaxınlığında - A.R.) dünyaya göz açıb. Atası Mir Əli Mir Paşa oğlu onu və böyük qardaşını 1916-17-ci illərdə Gəncə şəhərinə gətirir. Onlar burada əhsab, çoxrakçı peşəsində halal zəhmətlə çalışır. Mir Cəlal isə Gəncə şəhərində ibtidai məktəbə daxil olur. Lakin ailənin sevincli günləri uzun sürmür. 1918-ci ildə Mir Əli Mir Paşa oğlu vəfat edir (Mir Əli kişinin dünyasını dəyişməsinin Gəncədəki ictimai-siyasi hadisələrlə, erməni terroru ilə bağlılıq dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün ciddi tədqiqatə ehtiyac vardır - A.R.). Dövrün keşməkeşinə, əsən ehtiyacların sərilsəməsinə baxmayaraq, Mir Cəlal Mir Əli oğlu böyük qardaşının himayəsi və xeyriyyə cəmiyyətlərinin mədidi dəstəyi ilə təhsilini davam etdirir. O, 1923-cü ildə Gəncədəki İrəcəli şəhər məktəbini bitirərək buradakı Darülmüəlliminə (Pedaqoji Texnikum - A.R.) daxil olur. Cəlal Darülmüəllimində oxuduğu illərdə (1923-1927) Mir Cəlal Mir Əli oğlunun elmi və bədii yaradıcılığı böyük həvəsi, müəllim və tələbələri ünsiyyət qabiliyyəti, yüksək təşkilatçılıq bacarığı üzə çıxir. Darülmüəllimin kollektivi tarəddəd etmədən gənc Mir Cəlalı həmkarlar təşkilatının sədri seçirlər. Darülmüəllimin illərində, birgə yaşadığırlar pansionat həyatında Heydər Hüseynov, Cəfər Xəndan və Mir Cəlalın bədii, təhsil və fəaliyyət sahəsində dostluqda sudaqatın, qürurün simvoluna çevrilir. Bu ağır günlərin fəstəqlü duyğularının, ulvi müənsibətlərinin ortanı qanunqədali repressiyaların qorxu ilə sığaqlarında, müharibənin məşum fəlakətlərindən, sovet rejiminin təzyiqlə və təpkilərdən qoruyub əsl nümünəyə, bəşəri miqyaslı örnəyə çevirməyi bacarırlar.

Mir Cəlal Paşayev 1927-ci ildə Gəncə Darülmüəllimin (Pedaqoji Texnikum) bitirərkə vaxtilə təhsil aldığı Gəncə şəhər İrəcəli məktəbdə müəllimlik fəaliyyətində bəşləyir. 1928-29-cu illərdə isə Gəncədə, boyda 7 illik natamam orta məktəbin direktoru vəzifəsində işləyən gənc pedaqoga böyük etimad göstərilir. O, ictimai fəaliyyəinə görə Gadaboy rayon İcraiyyə Komitəsinin üzvi seçilir.

Mir Cəlalın elmi yaradıcılığı ciddi marağı da Gadaboyda işlədiyi dövrdə

özünü büruzə verməmişdir. Ədibin "Maarif yolu" jurnalının 1928-ci il 10-11, 12 və 1929-cu il 1-2-ci saylarında işıq üzə çıxən "Ədəbiyyatda romantizm" adlı ədəbiyyatşünaslığa dair ilk sanballı və irihəcmli məqaləsi ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdir. Çalışdığı sahələrdə uğurlar qazanmasına rəğmən gənc Mir Cəlal ali təhsil almağa, sistemli elmi araşdırmalar üzərində çalışmağa güclü məna-vi ehtiyac duyurdu. Bəsləliklə, 1930-cu ildə Qazan Dövlət Universitetinin ədəbiyyat-linqvistikə şöbəsinə (bəzi sanadlarda Qazandakı Şərçünəşliş İnstitutuna - A.R.) daxil olur. Ədibin həyat yolundan bəhs edilən əksər monoqrafialarda, o cümlədən M.F.Axundzadə adına Milli Kitabxana tərəfindən hazırlanan və 2006-cı ildə çap olunan "Mir Cəlal" adlı geniş bibliografiyada da böyük sənətkarın ali təhsilini yarıncıq qoyaraq Kazan

qat ocağının Dil, ədəbiyyat və incəsənət bölməsi bütblükdə bir institutun statusunu həyata keçirirdi. Bölməyə əvvəl professor Bakir Çobanzadə, qısa müddət (1 may - 24 iyun 1931) tamənmiş tanqidçi, dosent Əli Nazim, sonra isə Az. DETI-nin direktor müavini, professor Vali Xululur rəhbərlik etmişdir. Mir Cəlalın yaxından tanışlığı və ondan əvvəl oxuyan aspirantlardan Feyzulla Qasımzadə 1931-ci ildə bölmənin folklor seksiyasına rəhbər təyin edilir, Məmmədəğa Sultanov isə ədəbiyyat seksiyasına işə qəbul olunur.

Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu güclü və çoxşahəli elmi potensiala, müstəqil fəaliyyət dairəsinə, diqqətçəkən uğurlara nail olsa da, 1932-ci ilin iyun ayında Moskvanı göstərir və Azərbaycan MK-nin (Polonski) qərarı ilə löğy edilir. Professor Vali Xululunun rəhbər-

vəzifəsinə təyin edilir. Bu əmr ədibin Akademiyaya sistemində daxil olduğu tarixi təsdiqləyən ilk sanəddir.

Az. DETI-nin aspiranturasında onun la eyni vaxtda (1931-1932) oxuyan Elm-dər Hüseynovun 1936-cı ildə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutunda (ELI) direktor təyin edilməsi Mir Cəlalın fəaliyyətində müsbət dəyişikliyə səbəb oldu. Ç. samarəli işinə və təşkilatçılıq bacarığına görə terminlərlə iş üzrə mütəxəssislikdə elmi işçi, daha sonra isə ədəbiyyat şöbəsinin müdiri vəzifəsində də irəli çəkildi. M.C. Paşayev 1934-cü il noyabrın 14-dən 1939-cu il fevral ayının 5-dək böyük həvəslə Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutunda çalışmışdır. Amma təəccüblüdür ki, böyük ədibin dörd ildən çox Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutunda göstərdiyi fəaliyyət barədə "Mir Cəlal" (2006) biblio-

Professor Mir Cəlal Paşayev və

Arxiv materialları əsasında ilk dəfə

dan Bakıya qayıtması yanlış olaraq 1932-ci ildə edilmişdir.

Lakin Mir Cəlalın 1938-ci ildə yazdığı və şəxsin imzaladığı ömrünəməsində inkişadək məlum olmayan yarıncıq qayıdışın səbəbi və tarixi haqqında qeydlər mövqedir: "1930-cu ilin sonunda təhsil almaq üçün Kazana getdim. Şimal mühtitə səhhətümə mənfi təsir etdiyi üçün 1931-ci ilin əvvəllərində Bakıya qayıtdım. Az. DETI-nin I kursuna imtahan verdim. Az. DETI 1932-ci ildə löğy edildikdən sonra, isə API-nin aspiranturasına köçürüldüm" (AMEA, fond-39, s.v.-250, qu-tu-74, səh. 21).

Ədibin eyni vaxtda doldurduğu "Kadrların uçuğu üzrə şəxsi vərəqə"sinə isə qeyd edilmişdir ki, o "1931-ci ilin aprel ayında" təhsil almaq üçün Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutuna daxil olmuşdur. Rəsmi sanadlarına əsasən

Az. DETI-nin Dil və ədəbiyyat bölməsi üzrə aspiranturasına 1931-ci ilin aprelində 8 nəfər qəbul edilmişdir. Bu elmi-tədqiqat ocağının 6 iyun 1932-ci il tarixli iclasının protokoluna əsasən attestasiyadan keçirilən dilçi və ədəbiyyatşünas aspirantları haqqında belə qərar verilmişdir: "Dil və ədəbiyyat bölməsi. II kursa keçirilsin: 1. Vəkilov S. 2. Paşazadə Mir Cəlal. 3. İbrəhimov M. 4. Nəsirli Y. 5. Məmmədov Ağası. Çıxarılısın: Həsənzadə Pari və Kərimova Q. MK-ya göndərilisın: Jamkoçan" (Azərbaycan Dövlət Arxivli, fond-387, siyahı-1, s. v.-107).

Bu mənbədə və daha əvvəlki qaynaqlarda Mir Cəlalın soyadının Paşazadə vəriantına rast gəlinmə, 1934-cü ildən böyük yazıçının rəsmi sanadlarda fəmiyyəsi Paşayevdir. O, Kazandan Bakıya qayıdışından sonra təhsilini davam etdirmək, elmə xidmət yolunu seçmək üçün dövrünün ən nüfuzlu elmi-tədqiqat müəssisəsinə daxil olur. Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu Azərbaycanı Tədqiq və Tətbəbət Cəmiyyətinin (1923-1929) bazasında yaranmış da, 15 elmi strukturuna özündə birləşdirən ilk və müstəqil Milli Elmlər Akademiyamız idi. Bu elmi-tədqiq-

lik etdiyi bölmənin bazası əsasında Xəlx Maarif Komissarlığının 29 iyun 1932-ci il tarixli qərarı ilə əsasən təhsil yönümlü Azərbaycan Dil, Ədəbiyyat və Sənət İnstitutu (Az. DƏSİ) təsis edilir. Az. DETI Dil və Ədəbiyyat Bölməsinin aspirantları, o cümlədən Mir Cəlal Paşazadə yeni yaradılmış Az. DƏSİ-yə köçürülür. Lakin bu institut da uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmir. Professor Vali Xululunun direktor, sənətkar, professor Pyotr Fridolinin tədris hissə müdiri işlədiyi, Hüseyin Cəvid, Əli Nazim, İdris Həsənov, Qulam Bağirov, Abdulla Tağızadə və b. görkəmli yazıçıların çalışdığı Elm və təhsil ocağı 1932-ci il dekabr ayının 22-də löğy edilir. Bu qərarın icrasına əməliyyatçı olaraq SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan bölməsi (Az. OZFAN) təhvil verilir, aspirantları isə Ali Pedaqoji İnstitutun müvafiq şöbəsinə köçürülür. Mir Cəlal Paşazadə 1934-cü ilin yazında (Bu tarix bəzi sanadlarda təhrih olunaraq 1935-ci ilə aid edilir - A.R.) API-nin aspiranturasını əla qiymətlərlə bitiriyinə görə institutun rəhbərliyi tərəfindən qiymətli hədiyyələrlə təlsir təmtür və ərşadə müəttim vəzifəsində saxlanılır.

Rəsmi sanadlarda Mir Cəlal müəllimin 1931-34-cü illərdə aspirant olmaqla yanaşı, əvvəl "Kommunist" qəzetində şöbə müdiri, sonra isə "Gənc işçi" də məsul kətib vəzifəsində işlədiyi və samarəli fəaliyyətinə görə qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırıldığı qeyd olunmuşdur. Professor Vali Xululur hələ Az. DETI-nin aspiranturasına daxil olanda (1931) diqqətini cəlb edən, uğurlarını fərah hissə ilə Mir Cəlalı 1934-cü ilin noyabr ayında Azərbaycanın rəhbərliyində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Sura Ensiklopediyasına işə dəvət edir. AŞE-nin elmi kətib V. Xululunun 15 noyabr 1934-cü ildə (M.C. Paşayevin AŞE-yə qəbul olunduğu tarix) imzaladığı 35 sayılı əmrə göstərilirdi ki, Mir Cəlal Paşayev, j.u. j. nuyabr ayının 14-dən üç yüz manat əməkhaqqı ilə AŞE-nin terminlərlə iş üzrə mütəxəssis

rəfiyasına məlumat daxil edilməmişdir (Ümumiyyətlə, arxiv sanadları ilə bu bibliografiya arasında xeyli ziddiyyətlər müşahidə olunur və yeri gəldikcə belə məqalədə toxunmaq niyyətindəyik - A.R.).

Mir Cəlal Paşayevin Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutundan çıxmasından səbəbləri yarıncıq mövcud maliyyə bəhrənə, bu elmi-tədqiqat ocağına fəaliyyətinin zəifləməsi və bir sıra obyektiv zərurət ilə şərtlənsə də, çox güman ki, ən başlıca qayətə böyük elm yolları ilə ədəbiyyatşünaslığa mütəxəssislikdə fəaliyyətə arzusu olmuşdur.

Onu da xatırladığı ki, Heydər Hüseynov Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutunun rəhbərliyində çalışması 1939-cu ilin yanvar ayının 1-dən Az. FAN Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutundan da yarıncı ştat direktoru seçilir. O vaxt SSRİ EA-nın

vəzifə-səzidenti, geoloq-alim, akademik İvan Mixaylovic Qubkin (1871-1939) həm də EA Azərbaycan filialının (Az. FAN) 1937-ci ildən sədri idi və əz səlahiyyətlərini Azərbaycanın həmkarı, xəlx müavini, geoloq-alim Əhəd Yaqubova həvalə etmişdir. Heydər Hüseynovun 1939-cu il 4 fevral tarixli Az. FAN Rəyasət Heyətinin sədr müavini Əhəd Yaqubova ünvanladığı məktubda yazılırdı: "Ensiklopediyada işlərin müvəqqəti dəyandirildiyinə görə Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutu Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri Mir Cəlal Paşayev yoldaşın Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna köçürülməsi üçün sərəncam verməyiniz sizdən xahiş edirik."

Heydər Hüseynovun mürcəati özünü cəzə gəzləmədi. Ertəsi gün, fevralın 5-də Az. FAN Rəyasət Heyətinin iclasında mürcəati baxıldı. Seçim çox dəqiq idi. Fəaliyyət meydanını genişləndirməyə cəhəşən Ədəbiyyat İnstitutuna istədadlı, gənc, böyük potensiala malik bir ədəbiyyatşünas gəndərilirdi. Az. FAN Rəyasət Heyətinin 1939-cu il 5 fevral tarixli bəşlənmiş 8 sayılı protokolda yazılırdı: "Ensiklopediya və Lügətlər İnstitutu Ədəbiyyat

yat şöbəsinin müdiri Mir Cəlal Paşayev yoldaş bu ilin fevralın 5-dən aylıq əmək haqqı 700 manat olmaqla Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna böyük elmi işçi vəzifəsinə köçürülün. Sədr - Yaqubov Ə.Ə. Katib - Ostrouxov N.N."

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu 1 yanvar 1939-cu ildə 3 şöbədə (Ədəbiyyat, dil və folklor, eyni zamanda (Ədəbiyyat, ar. və folklor, eyni zamanda 3 otaqdan - A.R.) və 17 işçidən ibarət idi. İnstitutun direktor müavini vəzifəsinə Məmməd Arif Dadaşzadə, katib ştatını isə Yevgeni Mixailovna Voskresenskaya tuturdu. Ədəbiyyat şöbəsinə cəmi altı nəfər - Həmid Araslı (b.e.i), Mikayıl Rəfil (b.e.i), Feyzulla Qasımszadə (b.e.i), Cəfər Xəndan Hacıyev (b.e.i), Məmməd Mübariz Əlizadə (k.e.i), Tamara Əhmədova (laborant) çalışırdı. Bəş-altı ay içərisində bu şöbəyə Mir Cəlal Paşayev, Məridi Hüseyn (Doğrudur, M.Hüseyn

Feyzulla Qasımszadənin redaktəsindən sonra Mir Cəlal Paşayev işi obyektivlik baxımından maraqlı doğurdu: "Resenziya. Araslı yoldaşın "Qarabağ yazıçıları" adlı məqaləsini oxudum. Bu məqalə 18, 19 və 20-ci əsrlərdə Azərbaycanın Qarabağ mahalında yetişib yaşamış şairlər haqqında, Şuşada olan ədəbi məclislər və ədəbi həyat haqqında maraqlı məlumat verdiyi üçün faydalıdır.

Lakin, bu aşağıdakı nöqsanlar, yaxud natamamlıqlar düzəlsə yaxşı olar.

1. Əsərin başında Qarabağ haqqında yazan yazıçılardan, onların əsərinin təhlilindən danışılır. Həmçinin Şuşa şəhərinin tarixindən və milli qırğınlardan danışılır. Bu, əsl tema ilə əlaqədardır.

2. 12, 13, 14, 15-ci səhifələrdə gətirilən şeir sətiri çox uzundur. İxtisar oluna bilər.

3. Qrənkələrdə olan sual işarələrinin

yekunları haqqında məlumat). 1939-cu ildə plana görə mən 1. Haqverdiyevin prozaçılığını çapa hazırlamaq 2. Füzulinin poetik xüsusiyyətlərini yazmalı idim.

İyunun 15-nə qədər Haqverdiyevin əsərlərinin prozaçılığını kommentariyası ilə bərabər hazırlayıb, şöbəyə təhvil vermişəm. Plandankonar Füzulinin I cildinin resenziyası etmişəm. Dissertasiya təməninə əsas materiallarını (Füzulinin divanını) oxumuşam, qeydlər götürmüşəm.

Məzuniyyətdən sonra qalan üç ayda (X-XII) təməni yazıb qurtaracağam. İnstitutun elmi işçisi: Paşayev Mir Cəlal" (AMEA, fond-23, arxiv-46, qutu-2).

Bir elmi işçinin qısa müddət ərzində bu qədər ağır və əhatəli işi öz üzərinə götürməsi, həm də müxtəlif mövzularda elmi-tədqiqat planını uğurla yerinə yetirməsi ciddi və mötəbər ənananın müvafiqindən xəbər verməklə yanaşı, Elmlər

(İndiki Sankt-Peterburq) arxivlərindən faydalanmaq zərurəti, daha dərin tədqiqatlar aparmaq həvəsi onu rahat buraxmırdı. Fəzləddin Babayevlə fikir mübadiləsi, elmi əzamiyyət mərəmi və onun gerçəkləşməsi üçün arqumentlərin mötəbərliyi 137 saylı əmrlə nəticələnirdi. Sənəd də yazıldı: "EA Az.F Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu üzrə Əmr № 137, 21 avqust 1939-cu il. Ədəbiyyat şöbəsinin böyük elmi işçisi v.i.e. Mir Cəlal Paşayev yoldaş Lenin və Salukov-Şədrin adına kitabxanalarda, eləcə də arxivlərdə mühafizə edilən Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi üzrə materiallarla tanış olmaq üçün Moskva və Leningrad şəhərlərinə elmi əzamiyyətə göndərilir. Əzamiyyət müddəti 1939-cu il sentyabrın 1-dən oktyabrın 1-dək.

EA Az.F Nizami adına ƏDİ-nin direktoru v.i.e. F.Babayev".

Gənc ədəbiyyatşünas əzamiyyətə olduğu səhərlərin kitabxanaya və arxivlərinə mövzu ilə əlaqədar zəngin materiallar üzə çıxarıb, Bakıya döndükdən sonra fərdi iş planını yüksək səviyyədə yerinə yetirərək institutun elmi surasına təhvil verir.

İnstitutun 1939-cu il üzrə elmi nailiyyətləri surasına Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin elmi-tənqid mətninin və Azərbaycan dilində akademik nəsrinin hazırlanması, "Sabirin yaradıcılığı haqqında" və "MİRZƏ SƏFİ HAQQINDA" monoqrafiyaları ilə yanaşı, Mir Cəlal Paşayevin "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" adlı tədqiqat işi də daxil edilmişdir.

SSRİ EA Azərbaycan Filialının Rəyasət Heyətində institutların illik hesabatının dinlənilməsi 4 yanvar 1940-cu il tarixli iclasında Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun direktoru v.i.e. Məmməd Arif Dadaşzadə mürəzi zamanı zəngin faktlara, obyektiv elmi materiallara əsaslanaraq ədəbiyyatşünaslığımızın 1939-cu il mənzərəsinin geniş panoramını təqdim etmiş, institutun perspektiv planları və gərəyi işlər üçün konkret təkliflərini səsləndirmiş, əməkdaşların elmi vəzifəsinə münasibətini açıq şəkildə bəyan etmişdir: "Folklor şöbəsinin kiçik elmi işçisi Məhəmmədşüvən Təhməsbəy yaxşı işləyir, plandankonar 25 c.v.-dən çox material çapa hazırlayıb.

Yaxşı işçilərdən Mir Cəlal Paşayevi göstərmə bilərəm. Baxmayaraq ki, o Azərbaycan görkəmli yazıçılarında biridir, çox diqqətli və vicdanlı işləyir. Mən yazıçıları yaxşı tanıyıram, onlar elmi istiqadlı və səhlənkardılar, ancaq öz yaradıcılıqları ilə məşğul olurlar. Paşayev onlardan elmi işinin sanbalına və keyfiyyətinə görə fərqlənir" (AMEA, fond-5, stiy-1, s.v.-35, qutu-3).

Rəyasət Heyətinin illik hesabat iclasında gənc direktor Məmməd Arif çoxsaylı suallara açıq və səmimi cavablar versə də, AZ.FAN-in sədr vəzifəsi Əhəd Yaqubov yekun nitqində institutda müşahidə olunan müsbət dəyişikliklərə yanaşı elmi suranın fəaliyyətini təqdir etmiş, M.C.Paşayevin "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" adlı dissertasiyasının müzakirə olunduğunu, əsərin elmi əməkdaşlar üçün namulm qaldığını xüsusi vurğulmuşdur. Akademiyamız on ali məsləhinə narahətliklə səsləndirilən məsləhinə bir üzvüfənəz ki, "böyük ədəbin əmiri arazdərmlərinə olan ciddi maraqla bağlıdır.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

institutda çox az işlədi və oradan inciyib getdi - A.R.), Paşa Ağayev, Musarza Əsgərlil, Firudin Məcidov, Yusif Məmmədov və b. işə qəbul edildi. Ədəbiyyat şöbəsinin əməkdaşları 28-35 yaşlı istedadlı, fədakar, qalibiyyət əzmi ilə mübarizə aparan gənclər idi və mübalığəsiz demək olar ki, Ədəbiyyat İnstitutunun bütün ağırlığı yeni ədəbiyyatşünaslar nəslinin çiyinə düşürdü.

Onu da vurğulamağa ehtiyac duyulur ki, Heydər Hüseynov 26 fevral 1939-cu il tarixli, 32 sayılı əmri ilə fevralın 16-dan Ədəbiyyat şöbəsinə müvəqqəti müdiriyyəti Ədəbiyyat İnstitutuna yenidən daxil olan Mir Cəlal Paşayevə həvalə etmişdir. Doğrudur, müvəqqəti şöbə müdiriyyəti uzun sürməyə də, bu fakt gənc Mir Cəlal üçün onun elmi-təşkilatçılıq imkanlarından xəbər verən sevincirici hadisə idi.

İnstitutun direktoru Heydər Hüseynovun sədrliyi ilə 1939-cu il mart ayının "23-ü (protokoll №2) "Ədəbiyyat şöbəsinin geniş iclası keçirilir, plan işləri təsdiq olunur. Protokola əsasən bir il müddətində Feyzulla Qasımszadə M.F.Axundzadənin IV cildini (20 c.v.) çapa hazırlamaq, A.A.Bakixanov haqqında monoqrafiyası (12 c.v.) yazmaq, Mikayıl Rəfilin "M.P.Vaqifin ədəbi irsi" (6 c.v.) adlı araşdırma üzərində çalışmaq, Həmid Araslı Füzulinin (30 c.v.) və Vaqifin (20 c.v.) əsərlərini toplamaq və tərtib etməli, Mehdi Hüseyn "Danabaş kəndi" adlı tədqiqat işi yazmaq, Cəfər Xəndan Hacıyev "Sabir inqlabı satirik kimi" dissertasiyasını tam bitirməli, Məmməd Arif "Cəfər Cəbbarlının dramaturgiyası" (5 c.v.) işini göstərilən müddətdə tamamlamaq, Mir Cəlal Paşayev "Füzuli yaradıcılığının poetik xüsusiyyətləri" (5 c.v.) adlı monoqrafiyasını və Ə.B.Haqverdiyevin əsərlərinin III cildinin (20 c.v.) tərtibini başa çatdırmaq idi. Nəzərə alınmalıdır ki, tədqiqat və tərtib işlərinin oxunub rəyləşdirilməsi kimi vacib sahə ümumi həcmə daxil deyildir və Ədəbiyyat şöbəsində plandankonar yerinə yetirilən resenziyalara çox ciddi yanaşılır, böyük əhəmiyyət verilir. Şöbə müdiriyyəti Həmid Araslının 22 səhifəlik "Qarabağ yazıçıları" adlı məqaləsinə həmin şöbənin böyük elmi işçisi

Mir Cəlal Paşayev - 1943
(şəkil ilk dəfə çap olunur)

göstərdiyi söz və ifadə anlaşılmazlıqlarını avtor düzəltmişdir. Mir Cəlal Paşayev. 25.V.39" (AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Arxivli. İnv. 179).

Rəyin məzmununda, ruhunda obyektivlik və xeyrixahlıq hissini çirpəndiyi göz önündədir. Böyük elmi işçi vəzifəsinə icra edən şöbə müdirinin məqaləsi haqqında qüsurları cəsarətlə vurğulaması da diqqətdən yayınmamalıdır. Mir Cəlalın iradlarını Həmid Araslı səmimiyyətlə qəbul etmiş, məqalə üzərində işlədikdən sonra "Qarabağ yazıçıları" adlı Azərbaycan filialının xəbərləri" jurnalında (1939, №4, səh., 63-72) dərc etmişdir.

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna qəbul edildikdən dörd ay sonra böyük ədəbin fərdi iş planı ilə bağlı hazırladığı yarımillik hesabat Akademiyaya sistemləndirərək əməyini yerinə yetirərək təzahür forması olmaqla yanaşı, nümunə etiketidir. Ədəbiyyatşünaslıq sahəsində görülən nəhəng işlərin miqyasını təsvir etmək üçün də Mir Cəlal Paşayevin hesabatı müvafiqdir. "Nəzərə alınmalıdır, yəni yazır: "Ədəbiyyat şöbəsinə (Yarımilliyin

Akademiyasında çalışanlar üçün də önəmli sayılmağa layiqdir.

Doğrudur, yarımillik hesabatın sonunda xatırladılır ki, fərdi iş planı ilin cəmiyyətə yerinə yetiriləcəkdir. O vaxta qədər isə respublikadankonar arxivlərdə və kitabxanalarda araşdırmalar aparmağa ciddi ehtiyac duyulurdu. Mir Cəlal Paşayev isə belə fürsətdən yararlanmaq üçün məqsədlə niyyətini institut rəhbərliyindən gizlətmədi. 1903-cü ildə Aşqabadda anadan olan, 1939-cu ilin yanvarın 21-də institutun folklor şöbəsinə laborant qəbul edilən, iyunun 20-də elmi katib vəzifəsinə irəliləyən Fəzləddin Hüseyn oğlu Babayev avqust ayında Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun direktoru vəzifəsinə icra etdi. Şübhəsiz ki, Mir Cəlal Paşayev qarşında gələn avqust-sentyabr aylarında səmərəli işləmək məqsədli məzuniyyət və elmi əzamiyyət məsələlərini Fəzləddin Babayevlə müzakirə etməli və müsbət qərara nail olmalı idi. Çünki "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri" monoqrafiyasını tərtibləyən, operativ yazmaq üçün Moskva, Leningrad

Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu 1940-cı il dahi şairin 800 ildən yubileyi münasibətilə Nizami ilə əlaqəli elmi-tədqiqat işlərində ciddi dəyişiklik oldu. Hətta A. A. Bakıxanovla bağlı başlanmış araşdırma dayandırılaraq 1941-ci ilə keçirildi. Royasət Heyətinin 4 yanvar 1940-cı il tarixli qərarı ilə "Institutun stat kontingentinin 1939-cu il sənəddə saxlanılması" təsdiqlənərək, sentyabrın 6-da elmi katib vəzifəsi ixtisar edilərək Fəzləddin Babayev elmi kitabkəndən kəçik elmi işçi vəzifəsinə keçirildi.

Ədəbi-ictimai gərginliyə baxmayaraq, Mir Cəlal 1940-ci ildə həyata keçirəcəyi çoxsaylı planlarını meydanın daralmandan böyük mütaffəkkirin yubiley tədbirlərinin hazırlığı prosessinə böyük həvəslə qoşulur. "Yeddi gözəl" poemasının "Çin qızının hekayəsi"ni nəsrə çevirərək "Rəvəziyyə və kulturu" jurnalının "Yubiley ədəbi-tədqiqatı"nda (səh.80-87) çap edir. Həmin il böyük ədəbiyyatşünas elmi və bədii yaradıcılığı uğurlu olur. M.C. Paşayev "Füzulinin poetik süsüsiyyəti"ni ədəbi-tədqiqatı "Müasir Azərbaycan filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəyə və eyniadlı monoqrafiyasını (1940, 96 səh.) Az.FAN-in nəşriyyatında çap etdirir. Ədəbi-tənqidi və publisistik məqalələri ilə yanaşı, bədii əsərlərindən "Bir gəncin mənişi" ("Uşağancnaş", 1940, 258 səh.), toman: məxtəlif ixtisarlarda orqanlarında 17 hekayəsi, rus dilində "Seçilmiş hekayələr" ("Azərnaşr", 1940, 328 səh.) toplusu işq üzü görür. Moskva-da Azərbaycan ədəbiyyatı dekadasında "Bədii nəsrimizin baniləri" adlı maruzasında Cəlal Məmmədqudzadə və Əbdürəhim bəy Haqverdiyev yaradıcılığında geniş söz açıır. Cəfor Xəndanın "Azərbaycan ədəbiyyatı" ("Azərnaşr", 1940, 112 səh.), "Ədəbiyyat nəsrivəsi" ("Azərnaşr", 1940, 68 səh.) kitabları və "Bayatılar" ("Azərnaşr", 1940, 188 səh.) toplusu üzərində ciddi redakta işi aparır... Onun elmi, ədəbi-bədii yaradıcılıq sahəsindəki ziyalı mövqeyi, alim fədakarlığı yüksək dəyərləndirilir. Mir Cəlal 1940-cı ildə Azərbaycan ədəbiyyatı sahəsindəki xidmətlərinə görə Respublika Ali Sovetinin Fəxrı farmanı ilə (bu fəkrin "Mir Cəlal" bibliografiyasında öz əksini tapmaması təəsüf doğurur - A.R.) təltif edilir.

Arxiv sənədlərinə əsasən M.C. Paşayevın namizədlik dissertasiyası 1941-ci ilin avqustunda Ə. A. Teştasia Komissiyasında təsdiq olunduqdan sonra onun əməkhaqqı martın 1-dən 800 manata yüksəlir. Az.FAN Royasət Heyətinin 20 mart 1941-ci il tarixli, 12 sayılı qərarı ilə Mir Cəlal filologiya elmləri namizədi tituluna təsdiqlənərək münasibətilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun böyük elmi işçi vəzifəsinə icra edən böyük elmi işçi vəzifəsinə keçirilir və bu qərara əsaslanaraq SSRİ EA Royasət Heyətində xahiş edilir. Müraciət məktubunda EA Azərbaycan filialının sədri v.e. Heydər Hüseynov və katib R.S. Qudis imzalanmışdır.

Birinci yarmillikdə Nizami Gəncəvinin "Yeddi gözəl" əsərində nəsrə tərcümə işini davam etdirir. Əgər, tədqiqatına, yazaraq onu kitabçs kəçində gənc oxucular auditoriyasına ixtiyarına verir. "EA Azərbaycan filialının xəbərləri" jurnalında "Füzüli şairin dahi elmi və bədii mənəfiq haqqında" (1941- № 1, s. 25-34),

"Klassik bədii nəsrimiz haqqında" (1941- № 5, s.9-20) adlı elmi məqalələri yazırlar.

Təəsüflə ki, Böyük Vətən müharibəsinin başlanması çoxları kimi, 33 yaşlı Mir Cəlalı da çox sevdini və böyük həvəslə çalışdığı elmi yaradıcılıq sahəsindən müvəqqəti də olsa ayırdı. Müharibənin ilk günlərində hərbi komissarlığ tərəfindən o, "Səfərbərliyə alını". Hətta, "buna görə çalışdığı Nizami adına Ədəbiyyat və Dil institutundan da azad edilir. Bir ayıq həyəcanlı günlər, intizar dolu gəzləntilər Baki şəhər Hərbi Komissarlığının 1941-ci il 22 iyul tarixli 2207 saylı rəsmi sənədi ilə nəticələnir. Bu münasibətə Institut üzrə verilən əmrə yazılmışdır: "Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu üz-

ər işlər görəyəcəyi ümüdrlə bəsləyirdi. Mir Cəlal müharibədə iştirak etməkdən azad olunsada, onun sosial-mədəni təzviqlərindən kənarında qala bilmədi. Müharibənin qəra kölgəsi və böz burküsü bütün yaradıcı ziyalıları kimi, onun da ədəbi-bədii yaradıcılığında dərin izlər buraxdı.

Ədəbiyyatın bibliografiyasında (2006, səh.15) "Mir Cəlalın "Ədəbiyyat İnstitutunda 1944-cü ildən şöbə müdiri işlədiyini qeyd edilmişdir. Lakin arxiv sənədləri bu fəkrin dəqiq olmadığını göstərir. Az.FAN Royasət Heyətinin 1941-ci il 15 sentyabr tarixli, 18 saylı protokoluna əsasən böyük elmi işçi Mir Cəlal Paşayev əksən cədvəlinə uyğun olaraq 900 manat əməkhaqqı ilə Nizami adına Ədəbiyyat

can filialı Royasət Heyətinin 1942-ci il 15 avqust tarixli Büro iclasının 13 saylı protokolunda yazılmışdır: "1. Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Əlyazmalar fondunun işi haqqında".

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yazılmasına yüksək şərait yaratmaq məqsədilə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Əlyazmalar fondu ilə həmin institutun Ədəbiyyat və Dil şöbəsinin birlişdirilməsi məqsəduyğun hesab edilmişdir. 2. Fond işinə rəhbərlik Ədəbiyyat və Dil şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri namizədi Mir Cəlal Paşayevə həvalə edilmişdir.

3. Yol Nuriyeva A. təyinatına uyğun gəlmədiyinə və işi bacarmadığına görə Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutundan azad edilmişdir.

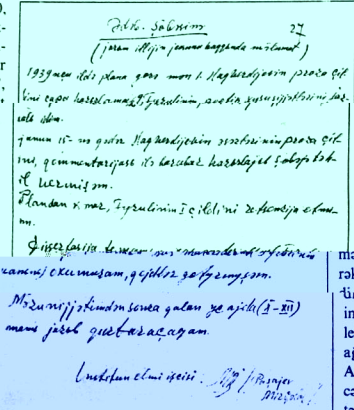
4. Az.FAN Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Əlyazmalar fondundan təhvil-təslimini Az.FAN Royasət Heyətinin komissiyası aşağıdakı tərkibdə həyata keçirsin: Paşayev M.C., Arslan H., Ələsgərzadə A., Qaziyeva M.Q. (sədr) və institutun mühəsisə Əmrəhova.

Protokolu imzaladıları: Büro iclasının sədri - H.N.Hüseynov, Büro üzvləri - Ş.A Əzizbəyov və A.A.Klimov" (AMEA Arxiv, fond-39, s.v.250, qutu-74).

Elmlər Akademiyasının təzviqləri dəfə idi ki, ədəbiyyat, dil və əlyazmalar fondu birlişməsinin strukturuna daxil edildi və institut sahəyiyatlarına bərabər və birləşmiş qurumun ilk rəhbəri Mir Cəlal Paşayev seçilmişdir. Qaçılmaz struktur dəyişikliyi təzviqlərdən əvvəl bir müharibənin işi ilə şöbələrdə işçilərin səvərləməsi, ştatların itisarı idisə, digəri gənc alimin yüksək istedadının, zəhmətsevərliyinin və təşkilatçılığı qabiliyyətinin özünü parlaq büruzə verməsilə sərlənir. Təsədufi deyildir ki, pədaqoqı faaliyyətlə də six bağlı olan ədəbiyyatşünas-alim 1942-ci ildə dosent elmi adına layiq görülür.

M.C.Paşayevın müharibə dövrü elmi yaradıcılığı, tədqiqat sahələri mövzu və məhiyyət etibarilə tutumu və rəngarəngdir. Onun 1942-1945-ci illərdə yazıb çap etdirdiyi ədəbi-tənqidi əsərləri bu qənaətdə gəlməyə tam əsas verir. Mir Cəlalın "Anamın kitabı"nda vətənpərvərlik (1942), "Füzulinin "Rind və Zahid" əsərində yenilik və köhnəlini müharizəsi" (1942), "Xəlx ədəbi" (1942), "Xəlx yaradıcılığı" (1942), "Məhbəbt dastanı" (1942), "Həqərdəyevin yaradıcılığı" (1943), "Nizaminin müsəbt obrazları" (1943), "Mədiətin Hədimin yaradıcılığı haqqında" (1943), "Şair-vətəndaş" (1943), "Müharibə və ədəbiyyat" (1943), "C.Məmmədqudzadənin dramaturgiyası" (1944), "Füzulinin lirikası" (1944), "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" (1944), "Səhətin romantikasi" (1944), "Böyük ədəb və dramaturq" (1945), "Mirza Fəzlilə Axundovun fərsca yazan şairi" (1945), "Sənət və sənətçilər" (1945), "Sənətçi Sani Axundov" (1945), "Füzülü və Nizami" (1945) və s. əsərləri mübəlğətsiz demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbi sənətlərinin elmi-estetik panoramını özündə ehtiva edir.

Professor Mir Cəlal Paşayev və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

ve Dil İnstitutu Ədəbiyyat şöbəsinin müdiri təyin edilmişdir. İki gün sonra isə institutun direktoru v.i.e. M.A.Dadaşzadə imzaladığı 112 saylı əmrə Az.FAN RH-nin qərarının icrasına rəvac vermişdir.

Etiraf edilməlidir ki, müharibəyə səfərbərlikdən təxir olunan Mir Cəlalın elm cəhətində Ədəbiyyat şöbəsinin rəhbərliyi sükani arxasına gətiril-

məsi nədənsə çox ağır və mürəkkəb bir zəmanədə baş vermişdir. İki ildən çox üzərində bir institutun çalışdığı fərdi və kollektiv iş planlarına müharibə ağır zərbələr endirirdi. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 800 ildəki yubileyinin tantana ilə qeyd edilməsi məsələsi gündəlikdən çıxarıldı və arxa plana keçirildi. Arxa cəbhənin ideoloji-ədəbi materialların tədqiqinə və təbliğinə meyl etməsi birbaşa ön cəbhənin sifariş idi. Qələmin süngüyə çevrildiyi, alim, şairin, ziyalının "Müsaillah səğram mən də bu gündən" (S.Vurgun) dediyi bir zaman yetişmişdi. Nüfuzlu qələm şili, qabaqcıl elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri səğrərlər arasında vətənpərvərlik ruhunda təbliğat işi aparmaq üçün, ədəbiyyatçı, ciddi təbliğatçini gəzləndirib Uzaq Şərqə göndərilirdi. Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri M.C.Paşayev də bu müqəddəs missiyadan kənarə qalmadı. O, Az.FAN Royasət Heyətinin 1942-ci il 9 may (Bu tarix 3 ildən sonra fəajim üzərində qələbə gününə çevriləcək - A.R.) tarixli (Əmr № 56) qərarı ilə iki ay müddətinə - mayın 10-dan iyulun 10-dək Uzaq Şərqa ezam olundu. Vladivostokdan çalışdığından sonra isə Az.FAN Royasət Heyətində hesab xarakterli məruzə verdi, təəsüratlarını mətbuatda yayınlandı.

Az.FAN-in əvvəlində aydın keçirilən iclasında Mir Cəlal Paşayevinin elmi-təşkilatçılıq fəaliyyətinin miqyasını genişləndirən, məsuliyyətini artıran daha bir tarixi qərar qəbul edildi. SSRİ EA Azərbay-